

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Відомо, що загальне уявлення щодо прецеденту зводиться до того, що, розглядаючи справу, суд виносить вирок або рішення, що є обов'язковим для судів тієї ж або нижчої інстанції при вирішенні аналогічних справ. Цей судовий документ є, з одного боку, імперативним актом для учасників конкретної судової справи, а з іншого боку, як окремий випадок застосування права, він створює загальну норму — стає прецедентом [1, 28].

Історично, феномен судового прецеденту виник в Англії та Уельсі, де централізовані королівські суди сприяли створенню єдиного, загального для всієї країни, права. Багато в чому цьому допомогли публікації судових звітів, що систематично видавалися з кінця XIII ст.

На відміну від англосаксонської системи права, роль судової практики в романо-германській правовій сім'ї не настільки значна. Проте не помічати її як джерело права не можливо. Джерелом права визнаються рішення не будь-якого суду, а лише суду вищої інстанції, які при розгляді конкретних справ виступають загальним орієнтиром для судової практики в цілому [2, 120].

Так, чинний Кримінальний кодекс Данії, прийнятий в 1930 році, вказує на можливість застосування покарання у відповідності до інших порівнянних до кодексу актів: «Тільки діяння, що є караними відповідно до закону або з повністю відповідними з ним актами, тягнуть за собою покарання» [3, 9]. Це вказує, що Кримінальний кодекс Данії є основним, але не єдиним джерелом кримінального права. Поряд із законодавством, велику роль в Данії відіграють і судові прецеденти.

Необхідність прецедентів, при наявності певних обмежень, викликана динамізмом суспільних відносин, недостатністю типового законодавчого регулювання, наявністю прогалин, колізій у праві тощо. Судова практика не повинна виходити за рамки закону, суперечити йому, а саме правозастосування зв'язано законодавчими нормами.

Важливість судової практики визначається тим, що вона набуває загального і нормативного характеру для правозастосування, виступаючи «як орієнтир, як приклад для вирішення конкретних, аналогічних справ». Суди, таким чином, конкретизують і деталізують загальні норми, розкривають зміст правових понять і виокремлюють правоположення — прообраз повноцінної норми [4, 3–68]. Це тим більше важливо, що в умовах демократичної державності треба переймати зарубіжний досвід застосування принципу неможливості відмови в правосудді (наприклад, через відсутність або неповноту закону).

Останнім часом в юридичній літературі всі частіше виникають висловлювання щодо визначення судового прецеденту як джерела права, про визнання за Пленумом Верховного Суду права видавати загальнообов'язкові для всіх

нижчих судових інстанцій роз'яснення з питань судової практики, тому що це призведе до загальності застосування законодавства [5, 138].

Без з'ясування особливостей їхнього функціонування не обійтися, тим більше що саме зараз усвідомлюється їхня колишня корисність.

Радянське законодавство не визнавало й не надавало обов'язкової сили судовому прецеденту, що фактично було виражено у вигляді керівних роз'яснень пленумів по найбільш важливих і спірних питаннях, що виникали в роботі судів щодо застосування законодавства, що публікувалися у Бюлетенях Верховного Суду СРСР і верховних судів союзних республік, а також в оглядах судової практики. Обґрунтування, що містили ці видання щодо ознак різних правових норм, по суті, надавали допомогу у з'ясуванні цих норм, а отже, правильному їхньому застосуванні [6, 54].

Так, В. Бойко підкреслював, що до повноважень Пленуму віднесені й важливі питання, спрямовані на вдосконалювання практики застосування законодавства судами, і що Верховний Суд України, виконуючи цю важливу функцію, постійно вивчає судову практику застосування законодавства при розгляді судових справ деяких категорій, і за його висловлюванням «якщо придивитися, то практично йде вивчення судових прецедентів» [7, 23].

Таким чином, роз'яснення вищих судових органів, як і раніше, продовжують відігравати провідну роль у судовій практиці та можуть бути в кримінальному праві свого роду орієнтиром для нижчих судів, але не маючи можливості заповнювати прогалини законодавства. Тому зазначені роз'яснення не можуть бути джерелом кримінального права, однак посилення на них як на логічну основу вирішення справи у відповідності до їх авторитету й сформованої традиції цілком могли б бути припустимі в судових рішеннях.

Останнім часом виникають дискусії навколо статусу рішень Конституційного Суду України, що полягає в його спеціальних повноваженнях [8, 27–28]. Так, на законодавчому рівні були затверджені рішення Конституційного Суду України про скасування страти як виду покарання, про можливість надати правову допомогу при вирішенні справ у судах України, разом з адвокатами, іншим особам, які є фахівцями в галузі права, тощо [9].

Правові положення, а це наслідок інтерпретації Конституційного Суду, що викладені в мотивованій частині його рішення, здобувають нормативний характер не законодавчого акта, а саме судового прецеденту завдяки своїй казуальності. Рішення органів конституційного контролю відрізняються від звичайних судових органів, але близькі до правотворчих нормативно-правових рішень високого рівня. Вони мають першочергове значення для забезпечення конституційності й відновлення порушеного права і є новим, нетрадиційним, джерелом у галузі права.

Таким чином, обсяг джерел кримінального права ніколи не залишався незмінним. Деякі з них, втративши практичну значимість, зберегли лише історичну цінність. Інші, що історично склалися, продовжують існувати. При цьому для багатьох сучасних правових систем характерна різноманітність джерел права [10, 537].

У цілому можливо стверджувати, що причини уваги до судового прецеденту пояснюються такими обставинами.

По-перше, досить абстрактні формулювання кримінального закону призводять до необхідності звертання суддів до конкретних прикладів його застосування при з'ясуванні змісту цього закону.

По-друге, впливовість індивідуальних рішень багато в чому залежить від авторитету вищих судових інстанцій, що їх постановили. Тому, незважаючи на те, що у вітчизняній системі права прецеденти не є рішеннями, яким суди зобов'язані підпорядковуватись як загальним нормам права — ніщо не перешкоджає судам брати їх до уваги настільки, наскільки вони розуміються внутрішньообґрунтованими й переконливими. І ніщо не заважає звертатися за порадою й допомогою до попередніх рішень у пошуках опори для усунення виникаючих сумнівів.

По-третє, судові прецеденти дозволять зменшити навантаження справ на суддю та зможуть надати можливість приділити увагу найбільш складним справам.

Таким чином, процедура імплементації судового прецеденту до системи кримінального права України повинна ґрунтуватися на таких принципах:

1. Судовий прецедент — друге за юридичною чинністю джерело права після законів.

2. Прецедентами можуть стати тільки рішення (вироки) Верховного Суду й вищих спеціалізованих судів.

3. Правила застосування прецеденту (критерії відбору судами своїх рішень, які стають прецедентами, їхнього скасування), а також порядок його офіційного опублікування закріплюються в законі.

Література

1. Волков К. А. Судебный прецедент в уголовном праве: за и против // Российский судья. — 2003. — № 7.
2. Общая теория государства и права: В 2 т. / Под ред. М. П. Марченко. — М., 1998. — Т. 2.
3. Уголовный кодекс Дании / Пауч. редактирование и предисл. С. С. Беляева; Пер. с дат. и англ. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001.
4. Судебная практика в советской правовой системе / Под ред. С. Н. Братуся. — М.: Юрид. лит., 1975.
5. Загайцова С. К. Судебный прецедент: проблемы правоприменения. — М.: ИОРМА, 2002.
6. Пастольная книга судьи / Редкол.: А. Ф. Горкин, В. В. Куликов, П. В. Радутная, И. Д. Перлов. — М.: Юрид. лит., 1977.
7. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України // Право України. — 2002. — № 2.
8. Скакуп О. Конституційний Суд як учасник правотворчості (законотворчості) в Україні // Юридична Україна. — 2003. — № 1.
9. Решение от 29 декабря 1999 года № 11-рп/99 (дело о смертной казни по конституционному представлению 51 народного депутата Украины относительно соответствия Конституции Украины (конституционности) положений 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Уголовного кодекса Украины (в редакции 1960 года) в части, которая предусматривает смертную казнь как вид наказания).
10. Марченко С. П. Сравнительное правоведение. Общая часть: Учеб. для юрид. вузов. — М.: Зерцало, 2001.